

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті на основі аналізу нормативно-правових актів та теоретичних джерел, що стосуються захисту цивільних прав та інтересів, досліджуються проблемні позиції, досвід країн Європейського союзу та пропонуються шляхи усунення колізій у правовому регулюванні цього питання.

Ключові слова: цивільні права та інтереси, захист цивільних прав та інтересів, європейський досвід захисту цивільних прав та інтересів.

Гориславская И. В., Баран М. А. Защита гражданских прав и интересов: европейский опыт.

В статье на основе анализа нормативно-правовых актов и теоретических источников, касающихся защиты гражданских прав и интересов, исследуются проблемные позиции, опыт стран Европейского союза и предлагаются пути устранения коллизий в правовом регулировании этого вопроса.

Ключевые слова: гражданские права и интересы, защита гражданских прав и интересов, европейский опыт защиты гражданских прав и интересов.

Horislavska I. V., Baran M. O. Protection of civil rights and interests: the European experience.

On the basis of analysis of legal acts and theoretical sources concerning the protection of civil rights and interests. Are discussed the problem position, experience of the European Union and offered ways of eliminating collisions in the legal regulation of this issue.

Keywords: Civil rights and interests, the protection of civil rights and interests, the European experience in protecting civil rights and interests.

Захист цивільних прав та інтересів громадян останнім часом став надзвичайно актуальним і набув вагомого значення у розбудові української демократичної правової держави. Рівень здійснення і захисту прав і свобод та інтересів є тим критерієм, за яким визначають стан громадянського суспільства. Ідея правової держави, для якої головною цінністю є людина, отримала закріплення в Конституції України. У правовій системі держави закріплено весь перелік прав, зафіксованих у міжнародних пактах і угодах, які стали новацією для вітчизняного законодавства. Проте не всі закріплені права можна реалізувати на практиці. В зв'язку з чим потрібне активне вивчення проблем, що виникають у даній сфері.

Питання захисту цивільних прав та інтересів враховуючи європейський досвід досліджували у своїх працях такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як М. М. Богуславський, В. В. Єршов, Н. І. Маришева, П. М. Рабінович, С. Я. Фурса, Ю. Д. Притика, С. О. Шевчук, М. Й. Штефан, Блекстоун В., Роулз Дж., Рі Е. та ін.

Метою даної статті є дослідження особливостей системи захисту прав людини з огляду на європейський досвід та внесені пропозиції щодо європейських стандартів захисту прав людини, які повинні бути імplementовані в Україні.

Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Відповідні положення закріплені у Цивільному кодексі України (ст.ст. 14,15) [1].

Захист цивільних прав – це правомірна реакція учасників цивільних відносин, суспільства та держави на порушення, невизнання чи оспорювання цивільного права з метою припинення порушення, поновлення чи визнання цивільного права або компенсації завданої уповноваженій особі шкоди [2].

Реалізація цих положень здійснюється за допомогою цивільного процесу – як регламентованої законом діяльності судів щодо вирішення цивільних справ.

Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави згідно з ст.1 ЦПК України [3].

Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, ЦПК України та Закону України «Про міжнародне приватне право».

Міжнародний цивільний процес є формою реалізації цивільних прав та інтересів і одночасно може здійснюватись лише як публічні правовідносини.

Найбільш авторитетні в континентальній правовій системі цивільні процесуальні кодекси Німеччини та Франції.

Цивільне процесуальне право Німеччини – це право, що регулює відносини між особистістю і державою, а обмеження впливу сторін і суду на процес – одне із завдань процесуального права [4, с.51].

Відповідно до ЦПК Німеччини (від 30 січня 1877 року з останніми змінами 2001 року), цивільний процес поділяється на *позовне* (позовний процес – діяльність суду по встановленню вимог позивача. Теорія позову бере свій початок в римському праві, що була удосконалена німецькими юристами у сфері процесуального права, і в залежності від предмету позову чи від його змісту у німецькій процесуальній теорії розрізняють: позови про виконання зобов'язань чи позови про присудження; установлюючі позови та позови про визнання, перетворюючі позови, що направлені на зміну правовідносин через встановлення рішення суду) та *особливе* провадження (спрощений процес на основі письмових доказів та вексельний процес; провадження у сімейних справах: по справах про встановлення батьківства та аліментні правовідносини; провадження по спрощеному порядку розгляду справ про стягнення заборгованості без виклику відповідача в суд на підставі судового наказу провадження про арешт та тимчасове розпорядження (судова заборона).

У французькій цивільній процесуальній теорії під цивільним процесом розуміють як цивільне процесуальне право, так і цивільне судочинство. Цивільне процесуальне право в процесуальній теорії Франції визначається як сукупність норм позитивного права, що представляють організацію та юрисдикцію цивільних судів, що регулюють порядок звернення за судовим захистом, розгляду і вирішення цивільних справ.

Відповідно до ЦПК Франції (до 5 грудня 1975 року, коли був прийнятий нині діючий кодекс, існував ЦПК Франції 1806 року, як один із кодексів Наполеона, проте не самий вдалий оскільки містив у собі 1042 статті – з яких реально діяли лише 326, та ґрунтувався на Орданансі 1667 року) цивільний процес включає три види цивільного судочинства: позовне провадження (складається з трьох етапів: порушення цивільної справи, судове розслідування та винесення рішення); судовий розгляд у відсутності когось із сторін та особливе провадження.

Оскарження судових постанов здійснюється в порядку апеляції та ревізії, а для Французького ЦПК – поряд з ревізією (виправлення фактичної не правової помилки) та апеляцією, є опозиція зі сторони осіб, що не приймали участі у справі, але їм заподіяна шкода (мета – перегляд та зміна судової постанови на їх користь) та касація (перевірка судового рішення на предмет відповідності правовим нормам).

Отже, на основі вищезазначених положень, можна зробити висновок, що термін «міжнародний цивільний процес» має умовний характер, оскільки не існує міжнародної універсальної організації, яка повинна розглядати спори між суб'єктами різних держав. Міжнародний цивільний процес не є сукупністю норм міжнародного цивільного процесу, а являє собою низку процесуальних проблем, специфіка яких полягає у зв'язку з міжнародним цивільним та торгівельним оборотом.

Проте, останнім часом мова йде про європейське цивільне процесуальне право як новий комплекс правил судового провадження. Причому мова йде не про єдиний цивільний процесуальний кодекс, а про загальноєвропейські інститути, серед яких – підсудність та виконання судових рішень, вручення судових документів, дослідження доказів, обмін правовою інформацією. До нормативно-правових актів такого роду можна віднести Конвенцію про юрисдикцію та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах, 1988 р., Регламент Ради ЄС «Стосовно юрисдикції, визнання та виконання судових рішень у сімейних справах і справах щодо батьківської відповідальності» від 27 листопада 2003 року.

У різних країнах діє різний порядок приведення у виконання іноземних арбітражних рішень, але всі вони можуть бути зведені, згідно із класифікацією Е. Брунцевої, до чотирьох основних моделей:

- 1) депонування чи реєстрація рішення в суді або іншому компетентному органі, після чого воно може бути виконане, як рішення місцевого суду;
- 2) виконання арбітражного рішення безпосередньо, без його депонування чи реєстрації (але для цього може бути потрібен дозвіл суду на виконання);
- 3) звернення до суду із проханням про визнання та виконання рішення (екзекватура);
- 4) пред'явлення в суд позову на підставі арбітражного рішення, як свідчення наявності боргового зобов'язання, що підлягає судовому захисту. До цього способу вдаються тільки за відсутності можливості застосувати жоден інший спосіб [5, с. 535-536].

Найчастіше на практиці застосовується третя модель. У широкому значенні термін «екзекватування» — це процедура, здебільшого судова, що полягає у наданні арбітражному рішенню виконавчої сили, тобто здатності бути приведеним у виконання із застосуванням, у разі потреби,

примусових заходів з боку державних органів стосовно зобов'язаної особи чи її майна. За системи ексекватування компетентна інстанція після розгляду в спрощеному провадженні дійсності рішення і без судового розгляду за участю сторін, як правило, видає виконавчий документ — наказ про виконання рішення на прохання заінтересованої сторони [5, с. 535-536].

Так, ст. 84 Закону України «Про виконавче провадження» встановлює, що порядок виконання рішень іноземних судів і арбітражів в Україні визначається відповідними міжнародними договорами та законами України. Згідно зі ст. 3 цього Закону, виконання рішень Європейського суду з прав людини має відбуватись з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про виконання рішень Європейського Суду з прав людини». Разом з тим, відповідно до ст. 17. Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини (далі – Суду) як джерело права, а до виконання рішень Суду відноситься, по-перше, виплата стягувачу відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; а по-друге, – вжиття заходів загального характеру [6].

Виконання рішень Суду є специфічним правовим інститутом, відмінним від процедур, передбачених для виконання рішень національних судів, а також для визнання й виконання на території України рішень іноземних судів та іноземних недержавних установ. Тому з огляду на міжнародні зобов'язання, передбачені Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, і наддержавний статус Суду встановлено й особливі механізми реалізації його рішень [7].

Виконанню підлягають ухвали палат Суду, які відповідно до ст. 43 та п. 2 ст. 44 Конвенції набули статусу остаточних, тобто якщо сторони заявлять про те, що вони не звертатимуться з клопотанням про передачу справи на розгляд до Великої палати з моменту, коли сплине тримісячний термін від дати винесення рішення; якщо не було подано клопотання про передачу справи на розгляд Великої палати; або якщо комітет у складі п'яти суддів відхилить клопотання про передачу справи на розгляд Великої палати [8].

До повноважень Суду не входить виконання винесених ним рішень: вони направляються до Комітету міністрів Ради Європи, що покликаний контролювати їхню реалізацію та забезпечувати виплату грошових компенсацій. Згідно зі ст. 8 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [5] виплата відшкодування повинна бути здійснена протягом трьох місяців із моменту набуття рішенням остаточного статусу. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в частині виплати відшкодування покладено на органи Державної виконавчої служби. Так, відповідно до п. 10 ч. II ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» рішення Суду підлягають виконанню Державною виконавчою службою України [9].

Проте однозначного схвалення такого механізму виконання рішень Суду в вітчизняній юридичній науці немає. Є позиція про доцільність створення окремого органу, що реалізовував би відповідні рішення [10, с. 2]. На нашу думку, створення нового інституту, який би спеціалізувався на виконанні рішень Європейського суду з прав людини окремо від державної виконавчої служби є недоцільним, оскільки налагодження його організаційної діяльності, матеріальної та нормативної бази триватиме не один рік.

Враховуючи спеціальну процедуру виконання рішень Суду, а саме положення ст. 7 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та безпосередньо те, що неподання стягувачем заяви про виплату відшкодування не є перешкодою для виконання рішення Суду та той факт, що відшкодування здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України (за даними Міністерства юстиції України, загальна сума коштів, що її сплатив уряд України у 2012 році на виконання рішень Суду, становить майже 39 мільйонів гривень (близько 3,9 мільйона євро), необхідно виокремити у структурі Державної виконавчої служби окреме управління з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини з відповідними відділами на обласному рівні.

Підсумовуючи, слід зазначити, що прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» стало надзвичайно позитивним кроком на шляху до забезпечення захисту прав та свобод людини та побудови громадянської демократичної держави, проте у законодавстві України, яке стосується виконання рішень Суду, відкритими залишаються питання: відповідальності за невиконання або неналежне виконання таких рішень; нормативного обґрунтування цієї відповідальності; чіткого окреслення повноважень органів, які мають здійснювати перевірку виконання рішень Суду й реагувати на порушення в сфері застосування Європейської конвенції. Також, необхідно удосконалювати роботу Державної виконавчої служби України та проводити роботу над поліпшенням виконання не лише заходів індивідуального характеру, а

й особливо заходів загального характеру, що дасть змогу попередити та зменшити звернення українців до Суду.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. В. Старцев. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Істина, 2011. – 808 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41. – 42, Ст. 492.
4. Мегрелидзе М. Р. Гражданский процесс зарубежных стран: учебно-методический комплекс дисциплины/ под. ред. Н. Е. Дарий, М. Р. Мегрелидзе – М. : МГУТУ им. К.Г.Разумовского, 2012. – 142 с.
5. Юлдашев О. Х. Міжнародне приватне право: Теоретичні та прикладні аспекти/ Під ред. О. Х. Юлдашева. — К. : МАУП, 2004. — 576 с.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.
7. Чугуєвська М. Виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини: проблемні аспекти // Віче» — 2013. – № 3 [Електронний ресурс] / Марина Чугуєвська. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3895/>.
8. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>.
9. Про виконавче провадження Закон України від 21.04.1999 року № 606—XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/60614>.
10. Фурса С. Я. Науково-практичний коментар до закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» / Фурса С. Я., Фурса Є. І. — К. : Видавець Фурса С. Я., 2007. – 52 с.

** Горіславська Інна Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України.*

** Баран Марія Олександрівна – студентка 2 курсу юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України.*